

Kamanita-Vasitthi: A Psychoanalytic and Buddhist Psychological Study

กามนิต-วาสิฏฐี: การศึกษาแนวจิตวิเคราะห์ และพุทธจิตวิทยา

Prapas Panjiang

Faculty of Education and Liberal Arts, Hatyai University, Songkhla, 90110, Thailand

ประกาศ ปานเจียง

คณะศึกษาศาสตร์และศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหาดใหญ่ สงขลา 90110 ประเทศไทย

Corresponding Author:

Prapas Panjiang

E-mail: pprapas@hu.ac.th

Abstract

This article analyzes the behavior of the characters in the novel Kamanit, with the objectives of 1) reinterpreting the text through psychoanalytic theory, Buddhist psychology, and general psychology; 2) disseminating knowledge for the study and reading of this literary work; and 3) preserving its value for society. The analysis reveals that being born as a human is the starting point of suffering. The major causes of suffering include love, not obtaining what one desires, and separation from loved ones, as well as the expectation of ultimate happiness in the future, particularly the hope of being reborn and experiencing happiness in heaven. It is also found that suffering stems from the power of the unconscious mind, referred to as the id. Because the id becomes dominant, especially in matters of love, it lacks the regulation of rational thought associated with the conscious and preconscious mind, namely the ego. As a result, the id drives the characters to exhibit various behaviors. However, when experiencing intense suffering, humans tend to employ psychological mechanisms to protect themselves and to continue living. Kamanit and Vasishthi both suffer deeply from love. The power of the id rises uncontrollably, beyond the regulation of the ego and superego. Vasishthi chooses to turn to the Buddha and seeks healing through the Dharma. She is thus able to transcend the suffering of samsara and attain Nirvana. In the end, she also helps Kamanit escape the “bond of sensual desire” and reach Nirvana as well.

Article Info

Article history:

- Received: April 28, 2025
- Revised: March 24, 2026
- Accepted: March 26, 2026
- Online: April 1, 2026

Keywords:

Buddhist psychology
Kamanita-Vasitthi
psychoanalysis

คำสำคัญ:

กามนิต-วาสิฏฐี
จิตวิเคราะห์
พุทธจิตวิทยา

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์พฤติกรรมตัวละครเรื่องกามนิต มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาใหม่ด้วยทฤษฎีจิตวิเคราะห์ พุทธจิตวิทยา และจิตวิทยาทั่วไป 2) เผยแพร่องค์ความรู้แก่การศึกษาและการอ่านวรรณคดีเรื่องนี้ 3) อารมณ์คุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ไว้แก่สังคม การวิเคราะห์พบว่า การเกิดเป็นมนุษย์เป็นจุดตั้งต้นของความทุกข์สาเหตุใหญ่ของทุกข์คือทุกข์จากความรัก ไม่ประสบกับสิ่งที่รัก และพลัดพรากจากสิ่งที่รัก รวมถึงทุกข์จากการหวังซึ่งบรมสุขกายภาคหน้า กล่าวคือหวังจะไปเกิดใหม่และมีความสุขในสวรรค์ และยังพบว่าทุกข์มีสาเหตุจากพลังของจิตไร้สำนึกที่เรียกว่าอิด เนื่องจากอิดมีสภาพเข้มแข็งเพราะความรักครอบงำ ขาดการคิดใคร่ครวญตามหลักเหตุผลจากจิตสำนึกและจิตก่อนสำนึกที่เรียกว่าอีโก้ อิดเป็นแรงขับให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างไรก็ดีตามเมื่อมีความทุกข์หนักมนุษย์จะแสดงพฤติกรรมที่เป็นกลไกทางจิตวิทยาเพื่อป้องกันตน เพื่อให้ใช้ชีวิตต่อไปได้กามนิตและวาสิฏฐีประสบทุกข์หนักด้วยโรครัก พลังของอิดพลังผ่านเกินควบคุมให้สงบด้วยพลังของอีโก้และซูเปอร์อีโก้ วาสิฏฐีเลือกให้พระพุทธรูปเจ้าเป็นผู้อำนาจจิตด้วยธรรมะจากพระโอษฐ์ เธอจึงล่องพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ นำตนเองเข้าสู่นิพพาน และเกื้อกูลให้กามนิตหลุดล่องพ้น “บ่วงกาม” สู่นิพพานในที่สุด

บทนำ

กามนิตเป็นวรรณกรรมประเภทนวนิยายอิงพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงมาก ประพันธ์ใน ค.ศ. 1906 โดยคาร์ล ออดอล์ฟ เจลลิจูป (Karl Adolph Gjellerup) นักประพันธ์ชาวเดนมาร์ก ผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาวรรณกรรมใน ค.ศ. 1917 ใช้ชื่อว่า Der Pilger Kamanita จากนั้นกามนิตฉบับภาษาเยอรมันได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษโดยจอห์น อี. โลจี (John E. Logie) ในปี ค.ศ. 1906 จากนั้นเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป แปลจากภาษาอังกฤษเป็นฉบับภาษาไทย ในปี พ.ศ. 2473 (ค.ศ.1930) รวมเวลาตั้งแต่ได้รับการประพันธ์ขึ้นเป็นภาษาเยอรมัน ผ่านการแปลจากภาษาอังกฤษ กระทั่งเป็นภาษาไทย กามนิตมีอายุเป็นลายลักษณ์อักษรในโลกนี้แล้ว 119 ปี หากนับเฉพาะการเกิดขึ้นของฉบับภาษาไทย นับเวลาได้ว่าล่วงแล้ว 95 ปี วรรณกรรมแปลเรื่องกามนิตได้รับการยกย่องให้เป็นหนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่านของโครงการวิจัยของ สกว. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ) เรื่องหนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน

นวนิยายแปลเรื่องกามนิตฉบับเดิมที่เป็นภาษาเยอรมันและภาษาอังกฤษไม่ได้มีการแบ่งเป็นสองภาค ฉบับภาษาไทยแบ่งเป็นสองภาคคือภาคบนดินและภาคสวรรค์ กระทรวงศึกษาธิการของไทยเคยกำหนดเป็นหนังสืออ่านนอกเวลาของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาเฉพาะภาคแรกและเปลี่ยนชื่อเป็น “วาสิฏฐี” ภายหลังมีการพิมพ์รวมเล่มทั้งสองภาคอีก และใช้ชื่อว่า “กามนิต-วาสิฏฐี” ในบทความนี้ผู้เขียนใช้ชื่อว่า “กามนิต” ตามชื่อเดิม เพื่อความสะดวก และกะทัดรัดในการเขียน จะเห็นได้ว่าฉบับภาษาไทยของกามนิตมีอายุถึง 95 ปีแล้ว และยังเป็นวรรณคดีเล่มสำคัญของประเทศไทยที่ครองใจผู้อ่านอย่างเหนียวแน่น มีการอ่านการวิจารณ์ การตีความใหม่อย่างไม่ขาดหาย รวมทั้งการดัดแปลงเป็นบทละครใช้เป็นเนื้อเรื่องการแสดงละครเวทีต่าง ๆ ต่างกรรมต่างวาระมากมาย เพื่อให้วรรณกรรมเรื่องกามนิตเป็นศิลปกรรมที่ให้ความรื่นรมย์และสาร์ตแก่ผู้เสพ

แนวคิดที่ใช้วิเคราะห์กามนิตครั้งนี้ทั้งทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ทฤษฎีพุทธจิตวิทยา และทฤษฎีสามเหลี่ยมแห่งความรัก เป็นแนวคิดที่ผู้เขียนบทความพิจารณาเห็นว่าล้วนสอดคล้องกับพฤติกรรมหลักๆ ของตัวละครเอก เหมาะสมต่อการวิเคราะห์พฤติกรรมตัวละครและแนวคิดหลักของเรื่องกามนิต

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อการตีความใหม่ (reinterpretation) วรณกรรมเรื่องกามนิตด้วยทฤษฎีจิตวิเคราะห์ พุทธจิตวิทยา และจิตวิทยาทั่วไป เพิ่มความหลากหลายในการวิเคราะห์ทั้งเนื้อหาและรูปแบบของงานวิชาการของวรรณกรรมเรื่องนี้
2. เพื่อให้ข้อค้นพบจากการวิเคราะห์เป็นประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้าและการอ่านวรรณคดีเรื่องนี้ ซึ่งคาดว่ายังอยู่ในระบบการเรียนการสอน และการอ่านของผู้สนใจทั่วไปอีกยาวนาน
3. เพื่ออรรถาธิบายคุณค่าอันมีอาจประเมินได้ของวรรณคดีเรื่องนี้ไว้แก่สังคมสืบไป

การทบทวนวรรณกรรม

มีนักวิชาการและผู้สนใจกามนิตหลายคนศึกษาตรวจสอบวรรณคดีทรงคุณค่าเรื่องนี้ แล้วล้วนแต่ค้นพบประเด็นต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ดังนี้

Chitjamnong (1994) ได้ศึกษากามนิตในแง่พุทธปรัชญา ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นบทความในวารสารสงขลานครินทร์ ใช้ชื่อบทความว่า “กามนิตผู้พันบ่วงกาม” พบว่า “การค้นหาความจริงของชีวิตผ่านประสบการณ์แห่งมนุษย์ปุถุชน ก็คือการก้าวไปสู่โลกุตระธรรมซึ่งจักจัดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อหลุดพ้นจากความผูกพันแห่งความรัก โครจรเรื่องคือความขัดแย้งของความหวังและการปลดปล่อยตนจากความเป็นมายาได้ชี้ชัดว่ามนุษย์สามารถบรรลุสู่อุดมคติของชีวิตตามปรัชญาพุทธศาสนาได้ด้วยการพิจารณาของตนเอง ประกอบกับการอนุเคราะห์ ด้วยเมตตาจากผู้อื่น ซึ่งสามารถกระตุ้นเตือนการเพ่งพินิจต่อชีวิตได้จนเกิดปัญญาคือความรู้แจ้งในความจริง” ซึ่งก็คือการกล่าวถึงกามนิตและวาสิฏฐีตัวละครเอกของเรื่อง “ประกอบกับการอนุเคราะห์ ด้วยเมตตาจากผู้อื่น” นั่นคือความอนุเคราะห์และเมตตาของวาสิฏฐีที่มีต่อกามนิตคนรักของเธอ

CharoenchitraKarma (2003) ศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ในประเด็นการเป็นวรรณกรรมแปลและวรรณกรรมศาสนา ชื่อบทความว่า “กามนิตเพชรน้ำเอกแห่งวรรณกรรมแปลและวรรณกรรมศาสนา” ให้ข้อสังเกตและข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับความเป็นปราชญ์และความเพียรอันยอดเยี่ยมของผู้แปลคือเสฐียรโกเศศและนาคะประทีป และมีข้อค้นพบด้านการเป็นวรรณกรรมศาสนาที่น่าสนใจประการหนึ่งว่า “เรื่องกามนิตจึงเป็นเรื่องที่แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับ ‘อริยสัจสี่’ อันเป็นแก่นแห่งพุทธศาสนา ด้วยวิถีทางวรรณศิลป์ผ่านตัวละครที่ดำเนินชีวิตอยู่ในท้องเรื่องอย่างสนุกสนานชวนติดตามทำให้ผู้อ่านสามารถซึมซับหลักธรรมเหล่านี้ได้โดยไม่เกิดความเบื่อหน่าย

บทสนทนาทั้งหมดของตัวละครในภาคสวรรค์ก็ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเช่น การพัฒนาญาณหยั่งรู้แจ้งในทำที่ละน้อย เหมือนขั้นตอนของการบรรลุธรรมแต่ขยายออกไปเป็นรูปธรรมของสวรรค์และพรหมให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น เห็นหลักของอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา โดยเฉพาะตอนพินัยกรรมวาสิฏฐี คำตอบของวาสิฏฐีที่โต้ตอบกับพระพุทธเจ้าก็คือสภาวะของผู้มีปัญญาผู้รู้แจ้ง...เรื่องกามนิตได้แสดงหลักแห่งการพันทุกซ์ที่จะต้องละวางทุกสิ่ง แม้แต่ธรรมที่ใช้เป็นหลักในการปฏิบัติ นับเป็นการแสดงแก่นของพระพุทธศาสนาที่ลึกซึ้งอย่างผู้เข้าใจธรรมอย่างถ่องแท้”

Chongsatitvatana (2008) ศึกษากามนิตในประเด็นพุทธปรัชญา และเผยแพร่เป็นบทความชื่อ “การเดินทางของปัญญาและจินตนาการในกามนิต ของเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป” ให้ข้อค้นพบเชิงประวัติของวรรณคดีเรื่องนี้ว่ามาจากพระสูตรมหายานชื่อ “กามนิตสูตร” นอกจากนั้นให้แสดงหลักฐานการตรวจสอบต่าง ๆ ที่ชี้ให้เห็นว่าผู้แปลทั้งสองเป็นปราชญ์ “เสฐียรโกเศศและนาคะประทีปเป็นผู้แปลที่ทรงคุณสมบัติครบถ้วนในการแปลวรรณกรรมนี้ด้วยเสฐียรโกเศศ หรือพระยาอนุমানราชธน เป็นปราชญ์ผู้รอบรู้พุทธศาสนาและศาสนาเปรียบเทียบ ในขณะที่นาคะประทีปเป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีผู้ได้บวชเรียนมาอย่างยาวนาน ที่สำคัญยิ่งคือ ผู้แปลทั้งสองท่านเป็นผู้มีความศรัทธามั่นคงในพุทธศาสนา จึงเป็นเครื่องเสริมส่งเสริมให้มี ‘วิริยะ’ อันเลิศในการแปลและเรียบเรียง และสร้างสรรค์ตัวบทกามนิตอย่างประณีต ประดุจบุญกุศลอีกประการหนึ่งด้วย”

Chongsatitwatana (2008) ยังให้ข้อค้นพบทั้งเชิงประวัติ และสาระของเรื่องว่า “กามนิตเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่น่าเสนอในรูปแบบของนิยายรัก ใช้ฉากในสมัยพุทธกาล เนื้อหาของเรื่องมีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ผู้แต่งใช้เนื้อหาอันเป็นพุทธประวัติตอนปลายที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร และเนื้อหาเมื่อพระพุทธเจ้าพบกามนิตในห้องโถงบ้านช่างปั้นหม้อก็ใกล้เคียงกับความในชาตวิภังคสูตรในพระไตรปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงพบกับ ปุกกุสาติกุลบุตร ในโถงบ้านช่างปั้นหม้อ และได้ทรงแสดงธรรมโปรด จนปุกกุสาติกุลบุตรขอบวชในพระธรรมวินัย แต่พระพุทธเจ้าโปรดให้ไปหาบาตรและจีวรให้ครบถ้วน ปุกกุสาติได้หลีกไปหาบาตรจีวร แต่ทันใดนั้นปุกกุสาติได้ถูกแม่โคปลิดชีพเสีย

ความสำคัญในเนื้อหาของกามนิตคือ ความพยายามของผู้แต่งที่ได้ใช้ปัญหาและจินตนาการในการส่ง “สาร” สำคัญของเรื่องผ่านองค์ความรู้ของพุทธศาสนาซึ่งมีความหลากหลายทั้งเนื้อหาจากพระไตรปิฎกและเนื้อหาจาก สุขาวดีวิทยุสูตร อันเป็นที่มาของการใช้ฉากสวรรค์สุขาวดี อันเป็นฉากที่มีความสำคัญยิ่งในเรื่องกามนิต ในบริบทของความเป็น “นิยายรัก” เนื้อหาในภาคแรกคือ ภาคพื้นดิน เป็นการแสดงให้เห็น “โทษ” ของความรักว่าเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ เมื่อรักนั้นไม่สมปรารถนา แต่ในภาคสวรรค์นั้นเป็นการแสดงให้เห็น “คุณ” พิเศษของความรัก ในฐานะที่จะเป็น “เครื่องหนุนนำ” สู่ความสุขอันสูงสุดคือนิพพาน ภาคสวรรค์เป็นเนื้อหาที่มีลักษณะเฉพาะตัวโดดเด่นอย่างยิ่งในบริบทของวรรณคดีพุทธศาสนาของไทย”

Noomuen (2010) ตรวจสอบวรรณคดีเรื่องนี้ ในประเด็นวรรณคดีสอนเชิงมนุษยนิยม เผยแพร่เป็นบทความชื่อว่า “กามนิต พากย์ภาษาไทย: วรรณกรรมคำสอนเชิงมนุษยนิยมตามคติพุทธ” พบว่า “หนทางแห่งความสุขสงบของปุกกุสาติตั้งอยู่บนรากฐานของการมุ่งพัฒนาปัญญา จนเรียนรู้ที่จะขจัดความลุ่มหลงในรัก โดยแสดงในโครงเรื่องที่สื่อความขัดแย้งระหว่างความหวังให้รักสมปรารถนาของกามนิตและวาสิณฐี กับจิตที่เป็นอิสระหลุดพ้นได้เมื่อรู้จักแปรความพิศواسให้เป็นการเมตตาในฐานะกัลยาณมิตร ดังที่วาสิณฐีช่วยอนุเคราะห์ชี้ทางดับความรุ่มร้อนให้แก่กามนิตภายหลังที่ตนรู้แจ้ง แต่ที่สำคัญที่สุดคือ มนุษย์จะหลุดพ้นทุกข์ได้ก็ต่อเมื่อต้องพัฒนาปัญญาจนล่วงรู้ทางแก้ปัญหา หลักการตระหนักในศักยภาพตนเองเพื่อขจัดความเขลาอันเป็นแนวคิดมนุษยนิยมตามคติพุทธที่แฝงในการสร้างคู่เปรียบตัดกันระหว่างการบรรลุนิพพานมีญาณและจิตสงบของกามนิตและวาสิณฐีบนสวรรค์กับการเวียนว่ายในวัฏสงสารของปางเทพที่ยังเขลาเพราะยึดติดในอิทธิฤทธิ์และสถานะจอมปลอม”

Meethap (2011) ได้ศึกษากามนิต โดยเน้นศึกษาเฉพาะพฤติกรรมของวาสิณฐีด้วยทฤษฎีจิตวิทยาของกลุ่มจิตวิเคราะห์ และเผยแพร่เป็นหนังสือชื่อว่า “วาสิณฐี ฉบับจิตวิเคราะห์” เนื้อหาทฤษฎีจิตวิเคราะห์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้แก่ 1) โครงสร้างของจิตมนุษย์ (structure of mind) 2) ความวิตกกังวล (anxiety) 3) กลไกทางจิต (mental mechanism) 4) จิตไร้สำนึกของมนุษย์ (unconscious mind) 5) พัฒนาการมนุษย์ตามหลักจิตวิเคราะห์ (psychosexual development) สำคัญทั้ง 4 เรื่อง กิติกร มีทรัพย์ ใช้วิเคราะห์พฤติกรรมความรักของวาสิณฐี ความรักอันทำให้เธอทั้งชุ่มชื่นใจและปั่นป่วนในจิต (psychic pain) นับตั้งแต่เธอพบความรักและพลัดพรากจากกันโดยจำหนทุกข์โศกด้วยโรครักจนเกือบตลอดชีวิต ก่อนได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์แทบเบื้องพระบาทโดยคำแนะนำขององคภูมิล ได้ฟังพุทธโอวาทโดยตรงจากพระโอษฐ์ โรครักของเธอจึงค่อยทุเลา แต่ก็กลับกำเริบขึ้นจนต้องตัดสินใจเดินทางติดตามไปเข้าเฝ้าแทบพระแท่นประทับก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ผู้เขียนบทความพิจารณาเห็นว่า มีเอกสารงานวิชาการต่าง ๆ ที่กล่าวถึงวรรณกรรมเรื่องนี้้อยู่จำนวนหนึ่งแล้ว ดังที่กล่าวข้างต้น ส่วนมากเป็นการศึกษาตรวจสอบในแนวพุทธปรัชญา แนววรรณกรรมคำสอน การศึกษาของ Meethap (2011) ที่เป็นการศึกษาหลังสุดเท่านั้นที่ศึกษาโดยใช้ทฤษฎีทางจิตวิทยา และเวลาล่วงแล้วกว่า 1 ทศวรรษ ซึ่งศึกษาตามทางทฤษฎีจิตวิเคราะห์นั้น เน้นศึกษาเฉพาะพฤติกรรมของวาสิณฐี ผู้เขียนจึงสนใจวิเคราะห์นวนิยายเรื่องนี้ด้วยมุมมองจิตวิทยา โดยใช้ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของซิกมันด์ ฟรอยด์ (sigmund freud) และพุทธจิตวิทยาเป็นหลัก เสริมด้วยทฤษฎีจิตวิทยาทั่วไป และที่เป็นทฤษฎีจิตวิเคราะห์นั้น เน้นทั้งพฤติกรรมวาสิณฐี และกามนิต และเสริมด้วยพฤติกรรมของตัวละครอื่น ๆ เช่น สาคาเคียร

จิตวิทยาความรัก และทฤษฎีสามเหลี่ยมแห่งความรัก (Triangular Theory of Love)

วิเคราะห์โดยภาพรวมแนวคิดหลักประการหนึ่งของวรรณกรรมแปลเรื่องกามนิตคือความรัก ความรักของคู่รักกามนิตและวาสิฏฐี อาจกล่าวได้ว่าความรักของทั้งคู่เกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งแรกที่เจอกัน ณ เทวาลัยพระลักษมีเทวี กรุงโกสัมพี กามนิตเล่าแก่พระพุทธรองค์ผู้เป็นคู่อาคันตุกะยามคืน ณ ห้องโถงบ้านช่างปั้นหม้อของเขาว่า

“ถึงตรงนี้ตานางและข้าพเจ้าก็ประสานกันนับแต่นั้นมากระทั่งถึงบัดนี้ ข้าพเจ้าสงสัย ยังเข้าใจไม่ได้ว่าทำไมข้าพเจ้าจึงไม่เคยยลล้มลงขาดใจตาย เพราะสายตานางเสียแต่ในขณะนั้น จะได้ไปเกิดในสวรรค์” (บทที่ 4 สาวน้อยผู้เดาะคลี หน้า 49) และ

“เมื่อนอนไม่หลับตลอดคืน ตื่นขึ้นตั้งแต่เช้าก็อยู่แต่ในห้อง เพื่อพักผ่อนอารมณ์ซึ่งหมกมุ่นมัวหมองเห็นอยู่แต่รูปนางงาม พอให้บรรเทาจะได้มีกำลังวังชาสามารถไปเที่ยวอุทยานในตอนบ่ายอีก เพื่อให้หายรำคาญใจ หันไปฟังฟุ่กันและสี เอามาวาดรูปนางในเวลาตบลูกคลี พุดถึงอาหาร ข้าพเจ้าไม่สามารถจะกินได้แม้แต่คำเดียว อันว่านกเขาไฟซึ่งมีเสียงเพราะอ่อนหวาน ยืนชีพอยู่ได้ด้วยแสงจันทร์ฉั่นใด ข้าพเจ้ายืนชีพต่อมาได้ก็ด้วยแสงจันทร์แห่งดวงหน้าของนางฉั่นนั้น” (บทที่ 4 สาวน้อยผู้เดาะคลี หน้า 52) และคำเล่าของกามนิตในบทลานอโศก

“ข้าพเจ้าได้กล่าววจาแสดงความรักด้วยชะล่าใจเสียยกใหญ่ จนที่สุคนางใจอ่อนชชหน้าร้องไห้อยู่กับข้าพเจ้า ออกวจาจากอ้อมกะอ้อมฟงไม่ได้ซัด แต่ก็ทราบได้ในกิริยาว่ารักของข้าพเจ้า และยอมรับว่านางก็มีความรักข้าพเจ้าแต่วันที่ได้พบกัน ถ้าหากเมทีนี้ไม่นำรูปมาให้ดูทันกัน ปานนี้นางคงสิ้นใจตายเพราะด้วยความรักเสียแล้ว เราได้พำไรแสดงความรักกันโดยมิเบื้อ รู้สึกว่าแทบจะสุดสวาทขาดใจลงด้วยความรักซึ่งมีอยู่แก่กัน (บทที่ 6 บนลานอโศก หน้า 61)

ความรักเป็นพื้นฐานของทุกชีวิต ทุกคนเกิดมาย่อมได้สัมผัสกับความรัก โดยมีความรักเป็นจุดเชื่อมความสัมพันธ์อื่น ๆ ทั้งความรักของพ่อแม่ ความรักของญาติพี่น้อง ความรักของเพื่อน และความรักของคนรัก แม้กระทั่งทารกที่อยู่ในครรภ์หากได้รับการดูแล ได้รับความรัก และความเอาใจใส่จากผู้เป็นแม่จะส่งผลให้ทารกมีพัฒนาการและการเจริญเติบโตที่ดี

Sternberg (2024) ได้อธิบายองค์ประกอบของความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความรักตามทฤษฎีสามเหลี่ยมแห่งความรัก (triangular theory of love) ของเขาไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. ความสนิทสนม (intimacy) เป็นอารมณ์ที่ทำให้คนรู้สึกเข้าอกเข้าใจกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ความรู้สึกนี้จะค่อย ๆ เกิดขึ้นเมื่อมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นเวลานาน
2. ความหลงใหล (passion) หรือความเสนาหา เป็นแรงขับภายใน (internal drive) ที่เรียกว่าแรงดึงดูดทางเพศ
3. ความผูกพัน (commitment) เป็นความคิดที่มีการผูกมัด หรือมีการทำสัญญาต่อกันว่าจะใช้ชีวิตร่วมกันในระยะยาว ซึ่งจะผันแปรไปตามระยะเวลา โดยแต่ละบุคคลอาจแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมานอกจากนี้ Sternberg (2024) ยังกล่าวอีกว่า ความรักไม่ใช่แค่อารมณ์ความรู้สึก แต่ยังเกี่ยวข้องไปถึงสารเคมีในสมอง เนื่องจากความรู้สึกเกิดจากสารเคมีในสมอง โดยสามารถแบ่งออกได้ 3 ประการดังนี้

1. ความใคร่ มนุษย์มักถูกแรงขับภายในดึงดูดซึ่งกันและกันเสมอ โดยมีฮอร์โมนทางเพศเป็นตัวขับเคลื่อนผู้ชายมีฮอร์โมนเพศชาย คือ เทสโทสเตอโรนที่มาจากการผลิตของอัณฑะ และผู้หญิงจะมีฮอร์โมนเพศหญิง คือ เอสโตรเจนที่มาจากการผลิตของรังไข่ ซึ่งทั้งสองเพศมีศูนย์กลางการควบคุมอยู่ในสมองส่วนไฮโปทาลามัส
2. ความหลงใหล หรือการตกหลุมรัก อาการตกหลุมรักมักทำให้คนคนนั้นตกอยู่ในภวังค์แห่งความรัก ทำอะไร ๆ โดยที่ไม่รู้ตัว ซึ่งการทำงานของสมองจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มสารเคมีที่ชื่อว่าโดปามีน (dopamine) เป็นสารแห่งความสุขที่จะหลั่งออกมาหลังรู้สึกพึงพอใจ อีพิเนฟริน (epinephrine) หรือที่เรารู้จักกันในชื่อ อะดรีนาลีน กระตุ้นให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้น เชนอายุเมื่อเจอคนที่ชอบ เซโรโทนิน (serotonin) จะส่งผลต่อการแสดงออกเมื่อสมองหลั่งสารชนิดนี้ออกมาจะเกิดพฤติกรรมบางอย่างโดยที่ไม่รู้ตัว เช่น การเปลือยอิม เป็นต้น
3. ความผูกพัน เป็นความสัมพันธ์ในระยะยาวที่ได้รับการกระตุ้นจากฮอร์โมน 2 ชนิดคือ ออกซิโตซิน

(oxytocin) เป็นฮอร์โมนด้านความสัมพันธ์ หากคู่รักมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันบ่อย ๆ จะทำให้สมองหลั่งสารชนิดนี้ออกมามาก และวาโสเพรสซิน (vasopressin) เป็นฮอร์โมนที่มีบทบาทต่อคู่รัก ทำให้เกิดความรู้สึกอยากใช้ชีวิตร่วมกัน

ความรักของกามนิตและวาสิฏฐีเป็นความรักที่มีทั้งองค์ประกอบของความสนทนสนม ความหลงใหล และความรักผูกพัน มีสัญญาใจต่อกันว่าจะใช้ชีวิตร่วมกันในฐานะสามีภรรยาทั้งในมนุษย์โลกภพนี้ และร่วม “บรมสุขกันใ้แดนสุชาวดี” ภาพหน้า หลังความตาย

“ดูซึ่งกามนิต นั้นคือแม่คงคาในสถานสวรรค์ ขอให้เราปฏิญญาต่อพระคงคาในสวรรค์ ซึ่งมีน้ำขาวดั่งเงินยวงเป็นที่เลี้ยงดอกบัวในทะเลบนสวรรค์นั้น ให้เรามุ่งดวงจิตแน่วแน่ เตรียมการไปประสบสุขอยู่นิรันดรกาลบนนั้นเถิด” (บทที่ 8 ดอกฟ้า หน้า 81)

กวีแสดงให้เห็นความรักในหลายระดับ ทั้งระดับพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่รักเพื่อจะใช้ชีวิตร่วมกันฉันสามีภรรยา ดังความรักของกามนิตและวาสิฏฐีที่มีให้ซึ่งกันและกัน ความรักของสาตาเคียรที่มีต่อวาสิฏฐีซึ่งเป็นความรักที่เป็นรักข้างเดียว และวาสิฏฐีนับว่าเธอมีความรักในระดับอุดมคติร่วมด้วย

“ความรักของฉันทจะเปรียบด้วยสีดอกไม้ไร ๆ ไม่ได้ เพราะฉันทได้ยืนกล่าวกันว่า ความรักที่แท้จริงไม่ใช่สีแดง ย่อมมีสีดั่งสีนิลเหมือนดั่งสีศอพระศิวะ เมื่อทรงดื่มพิชรายเพื่อรักษาโลกไว้ให้พ้นภัย ความรักที่แท้จริงต้องสามารถต้านทานพิษแห่งชีวิต และต้องเต็มใจยอมลิ้มรสที่ขมขื่นที่สุด เพื่อเสียสละให้ผู้ที่เรารักคงชีพอยู่ และเพราะด้วยความขมขื่นที่สุดนี้ ความรักย่อมเต็มใจเลือกเอาสีนิลคือความขมขื่นไว้ ดีกว่าจะเลือกเอาสีอื่น คือมุ่งแต่จะหาความบันเทิงสุขอย่างเดียว.” (บทที่ 6 บนลานอโศก หน้า 70)

ความทุกข์ และความหวังให้พ้นทุกข์

ทุกข์เป็นหลักธรรมสำคัญในศาสนาพุทธ หมายถึงสภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและดับสลาย เนื่องจากเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง ซึ่งเป็นหนึ่งในอริยสัจที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง คือความจริงย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความดี และเพื่อนิพพาน เป็นความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงเป็นอริยะ มีอยู่สี่ประการ คือ 1) ทุกข์ คือสภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ 2) สมุทัย คือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์อย่างแท้จริง 3) นิโรธ คือความดับทุกข์ และ 4) มรรค คือแนวปฏิบัติที่นำไปสู่โรธหรือนำไปถึงความดับทุกข์ (Phra Phromkunaphon, 2010)

ทุกข์ในอริยสัจเป็นความจริงอันประเสริฐข้อที่ 1 เรียกว่าทุกข์สัจ มี 11 อย่าง ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความแค้นใจ ความคร่ำครวญ รำไรรำพัน ความลำบากทางกาย ความทุกข์ทางจิต ความแค้นใจ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น (Phra Thepwisutthikawi, 2000)

การกล่าวถึงทุกข์ และอริยสัจที่ตรงตามหลักธรรมสำคัญของพุทธศาสนาข้างต้นปรากฏชัดเจนในบทที่ 19 พระศาสดา ซึ่งพระพุทธองค์ได้กล่าวแก่กามนิตมิตรธรรมผู้ร่วมราตรีในห้องโถงบ้านช่างปั้นหม้อของพระองค์

“พระธรรมที่ทรงประกาศ คือธรรมอันให้เห็นแจ้งความจริงอย่างยิ่งสี่ประการ สี่ประการนั้นคืออะไร? ได้แก่ความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์ ความจริงอย่างยิ่งคือเหตุของทุกข์ ความจริงอย่างยิ่งคือการดับทุกข์ทั้งสิ้น และความจริงอย่างยิ่งคือทางที่ไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้น (บทที่ 19 พระศาสดา หน้า 163) และ “ดูก่อนภราดา ความจริงอย่างยิ่ง คือทุกข์นั้นอย่างไร? ได้แก่ความเกิดมานี้เป็นทุกข์ ความที่ชีวิตล่วงไป ๆ เป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความอาลัยความคร่ำครวญ ความทนลำบาก ความเสียใจ และความคับใจล้วนเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความที่ไม่ได้สมประสงค์เป็นทุกข์ รวมความบรรดาลักษณะต่าง ๆ เพื่อความยึดถือผูกพันย่อมนำทุกข์มาให้ทั้งนั้น...นี่แหละความจริงอย่างยิ่งคือ ทุกข์ (บทที่ 19 พระศาสดา หน้า 163-164) ซึ่งสอดคล้องหลักธรรมสำคัญในศาสนาพุทธที่ผู้เขียนกล่าวข้างต้น

ความรักของวาสิฏฐีที่มีต่อกามนิตนั้นยังเป็นความรักที่เกิดจากความหลงใหลและการผูกพัน จนถึงขั้นที่วาสิฏฐีป่วยด้วยโรคอันเกิดจากความรักความคิดถึงคึงหาที่มีต่อกามนิต เป็นความทุกข์อันเกิดจาก ความประจวบ

กับสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น ความทุกข์ในรักทำให้วาสิฏฐีมีความหวังที่หลุดพ้นจากความทุกข์อันนั้น

“เมื่อเธอผู้เป็นสหายไปจากโกสัมพีแล้ว ฉันครองตนอยู่ด้วยความเดือดร้อนลำเค็ญตลอดทั้งคืนวัน อย่างเดียวกับหญิงสาว ๆ ที่ตกอยู่ในคราวไข้หนักแห่งการครุ่นคิดถึงคู่รัก จนอดแน่นในหัวใจ ข้าวิตกทุกข์ร้อนในอันตรรายอันจะมีแก่คู่รักต่าง ๆ นานาตั้งร้อยพัน” (บทที่ 26 สร้อยแก้วตาเสือ หน้า 213)

เมื่อได้ทราบข่าวการมีชีวิตอยู่ของพระพุทธรเจ้าตามท้องคุลิมาลเล่าให้ฟัง วาสิฏฐีจึงมีความหวังอย่างแรงกล้าที่จะเข้าเฝ้าและฟังธรรมจากพระพุทธรองค์ เพื่อรับคำสั่งสอนให้ตนเองคลายจากความทุกข์เพราะความรัก วาสิฏฐีหวังเพื่อให้พระบรมศาสดาเป็น “แพทย์อันประเสริฐ” ผู้ปลดเปลื้องโรคความทุกข์อันเกิดจากความรักให้แก่ตน และเหมือนว่าเมื่อได้เข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธรเจ้าแล้วอาการกำเริบรักก็ได้ทุเลาลง

การได้พบพระพุทธรเจ้าและได้ฟังธรรมจากพระโอสถ และจนออกบวชเป็นภิกษุณี ทำให้วาสิฏฐีสมความหวังไปชั้นหนึ่ง แต่จากนั้นก็พบว่ายังไม่สามารถดับความทุกข์ภายในได้ พุทธกรรมนี้ของวาสิฏฐีเห็นชัดในตอนที 22 ภิกษุณีอาพาธ ในขณะที่บวชภิกษุณี วาสิฏฐีเป็นทุกข์ด้วยความรักที่มีต่อภิกษุณีอย่างหมดหนทางอื่นที่จะบำบัดทุกข์ให้แก่ตนได้ เธอจึงเลือก “ทวงสัญญา” จากพระองคุลิมาลให้กระทำการสืบเสาะหาความจริงเกี่ยวกับภิกษุณีตัวอย่งอยู่ หรือเป็นตายร้ายดีอย่างไร ภิกษุณีวาสิฏฐีคิดว่าภิกษุณีมีชีวิตอยู่ของภิกษุณีเป็นความหวังเดียวที่จะเยียวยาเธอให้พ้นทุกข์

คำกล่าวของวาสิฏฐีในขณะที่พระองคุลิมาลมาพบที่ห้องพัก “ที่ท่านมาเห็นอยู่นี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีการปรารถนาพบ คือ ภิกษุณีป่วยเพื่อเหตุความรัก.... จริงอยู่ ตัวท่านก็เป็นผู้นำฉันมาหาแพทย์อันประเสริฐ ให้รักษาโรคใจที่มีอยู่แล้ว แต่ถึงพระพุทธรองค์เป็นแพทย์วิเศษ ก็ไม่สามารถจะทรงบำบัดโรคของฉันให้หายขาดลงไปได้ด้วยลำพังอำนาจพระองค์ แต่พระองค์ทรงทราบด้วยพระปรีชาญาณในเรื่องนี้ได้ดี จึงประทานโอสถแก่โรคไว้ให้ฉันรักษาเอาเอง ..แต่ความจริงผลกลับเป็นเช่นท่านเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ ใช้รักมีกำลังเพียบสุตวิสัยที่ฉันจะให้บรรเทาได้ ฉันจึงต้องการเตือนถึงสัญญาที่ท่านออกปากให้ไว้มาครั้งหนึ่ง คือในคืนที่ท่านชวนให้ฉันพรคพวกสมรู้ร่วมคิดการทุจริต. ..ในครั้งนั้นท่านสัญญาว่าจะไปถึงกรุงอุชเชนีเพื่อนำข่าวภิกษุณีมาให้ทราบ ว่าเขายังมีชีวิตอยู่หรือประการไร. .. ณ บัดนี้ฉันต้องขอเรียกร้องจากพระภิกษุให้ทำตามสัญญานั้น เพราะฉันอยากจะทำตามใจจะหาว่าภิกษุณีเป็นอย่างไรบ้าง ถ้ายังมีชีวิตอยู่ ได้ดำเนินตนอย่างไร. ฉะนั้นจึงสมควรเป็นหน้าที่ของท่าน จะกรุณาจัดการเรื่องนี้ให้ฉันพ้นจากโรคคลุ้มคลั่งใจ โดยนำข่าวที่ต้องการมาบอกให้ทราบบ้าง เท่ากับได้เสพศิลาณปัจฉิมวิเศษขนานหนึ่ง.” (บทที่ 42 ภิกษุณีอาพาธ หน้า 321-322)

คำว่า “ลำพังอำนาจพระองค์เอง” ที่กวีได้รจนาไว้ ชี้ให้เห็นว่าวาสิฏฐียอมรับในพุทธานุภาพแห่งพระพุทธรเจ้า แต่ยังมีอาจบำบัดจิตของเธอให้หายจากจากทุกข์ด้วยอาการป่วยทางจิตนี้ได้ ประกอบกับเธอเข้าใจที่พระพุทธรองค์ “ประทานโอสถแก่โรคไว้ให้ฉันรักษาเอง” โอสถอันนั้นคือธรรมโอสถขนานที่ชาวพุทธเราทราบกันดีคือ “อิตตโน นาโถ” ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งแห่งตน กวีพนธ์ตอนนี้เป็นอีกหนึ่งแก่นเรื่อง (theme) สำคัญของนวนิยายแปลเรื่องนี้

“วาสิฏฐี เราขอให้ภวานาบทธรรมนี้ไว้ คือ ที่ใดมีความรัก ที่นั่นมีความทุกข์”

“เท่านั้นหรือพระเจ้าข้า?”

“เท่านั้น พอแก่การอยู่แล้ว.”

“เมื่อข้าพระองค์เข้าใจในพระโอวาทนี้ดีแล้ว จะประทานอนุญาตให้ข้าพระองค์จาริกไปเฝ้า เพื่อรับพระโอวาทสูงขึ้นไปอีกได้หรือไม่?”

“ถ้าเห็นจำเป็นก่อนอนุญาต.”

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ไฉนข้าพระองค์จะรู้สึกว่าเป็นหรือไม่? ก็พระองค์ไม่ใช่เป็นที่พึ่งของพวกข้าพระองค์ดอกหรือ?”

“จงถือเอาตนเองเป็นที่พึ่ง จงถือเอาพระธรรมเป็นที่พึ่งเท่านั้น วาสิฏฐิ จงทำในใจซึ่งวณะของเราให้จงดี.” (บทที่ 41 โอวาทอย่างง่าย ๆ หน้า 316)

เมื่อพระองค์ลี้ลาคล้อยหลังไปแล้วภิกษุณีวาสิฏฐิ ยังรำพึงอยู่ในใจว่า “...ก็นึกเห็นเป็นความหวังอย่างที่ไม่เคยนึกเคยฝันขึ้น มีอาการเปลอเหมองงวย แล้วซ้กกระหึ่มในใจ หากคูรักรของฉฉนได้มาเห็นหน้า ก็ไม่มีเหตุอะไรที่จะกิดขวางมิให้ลาเพศภิกษุณีไปเป็นภริยาเขา” (บทที่42 ภิกษุณีอาพาธ หน้า 323)

ความรักที่มีต่อกามนิตพันธนาการวาสิฏฐิ แม้สละชีวิตฆราวาสออกบวชเป็นภิกษุณี แม้ได้เข้าเฝ้าและรับธรรมะจากพระโอษฐ์แล้ว เธอยังไม่ดับทุกข์ที่รัดตรึงใจ เธอยังแสวงหาวิธีเพื่อให้ตัวเองหลุดลวงจากพันธนาการในสภาพที่ตนเองป่วยหนัก ทางเดียวที่เธอมองเห็นคือการทวงสัญญาต่อองค์ลาลให้ไปสืบหากามนิตยอดรัก เป็นหนทางที่ “เห็นเป็นความหวังอย่างที่ไม่เคยนึกเคยฝันขึ้น” กระนั้นวาสิฏฐิยังกระหึ่มในใจว่า “หากคูรักรของฉฉนได้มาเห็นหน้า ก็ไม่มีเหตุอะไรที่จะกิดขวางมิให้ลาเพศภิกษุณีไปเป็นภริยาเขา”

ความหวังอันสูงสุดของวาสิฏฐิในกามนิต-วาสิฏฐิภาคบนดินนี้ มีต่างอะไรกับความหวังของกามนิตชายคนรักแห่งกรุงอุเชนที่หวังมีความสุขใน “กาม” อย่างผู้ครองเรือน และหวังในบรมสุขบนสวรรค์แดนสุขาดี ดังถ้อยคำที่เขาตอบใต้พระพุทเจ้าว่า

“ความคิดและความพยายามของมนุษย์ย่อมมุ่งหาความสุขความบันเทิง เมื่อไม่มีขึ้นอะไรล่อใจให้หวังเสียก่อน ก็ไม่พยายามเท่านั้น ว่ากันทำไมมี และเมื่อมีพยายามย่อมมีหวัง แต่ที่พยายามไปหาความหมดหวัง เราจะไม่ต้องทำความพยายามให้ลำบากมิดีหรือ? เพราะความสุขความบันเทิงเป็นมูลแห่งธรรมชาติไม่ว่าสัตว์หรือมนุษย์.” (บทที่ 20 เด็กคือ หน้า 175)

“แต่ที่พยายามไปหาความหมดหวัง เราจะไม่ต้องทำความพยายามให้ลำบากมิดีหรือ?” แม้เป็นคำถาม แต่ก็มีน้ำเสียงที่ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ว่ากามนิตเป็นผู้หวังและเชื่อมั่นในบรมสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า แต่ก็ใช่ว่าจะไม่รับฟังโอวาทของ “ภิกษุชรา” ผู้นั้น ภาวะในใจของกามนิตจึงเกิดความขัดแย้ง ความขัดแย้งของสิ่งที่หวัง อันเป็นที่มาของความทุกข์ ในตอนนี้ความทุกข์เพราะความรักและประสงค์จะชีวิตร่วมกันแบบผู้ครองเรือนทั่ว ๆ ไป ที่มีต่อวาสิฏฐิสาวงามกรุงโกสัมพีนัน ได้หลุดพ้นไปจากตัวกามนิตแล้ว เขาเริ่มหวังถึงการใช้ชีวิตคูรักร่วมกับวาสิฏฐิในโลกหน้า ความขัดแย้งและความหวังนี้เป็นเหตุให้วินิยายแปลเรื่องนี้ดำเนินต่อไปอย่างชวนติดตาม และคาดการณ์ถึงการคลี่คลายของความรัก และความหวังนั้น

จิตวิเคราะห์ และพุทธจิตวิทยา (Psychoanalysis and Buddhist Psychology)

จิตวิทยา (psychology) คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ที่ได้รับการกระตุ้นจากสิ่งเร้า โดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เนื้อหาที่จิตวิทยาศึกษาเรื่องต่าง ๆ เช่น การรับรู้ ความคิด ความจำ ความรู้สึก แรงจูงใจ อารมณ์ สุขภาพจิต บุคลิกภาพ เป็นต้น เพื่อเข้าใจ อธิบาย ทำนาย และควบคุมพฤติกรรม และประยุกต์ใช้ข้อมูลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ จิตวิทยาศึกษาทั้งพฤติกรรมของรายบุคคลและพฤติกรรมทางสังคม โดยแยกการศึกษาออกไปหลายสาขาวิชา ทั้งจิตวิเคราะห์ และพุทธจิตวิทยา เป็นสาขาของจิตวิทยา

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud's Psychoanalysis Theory)

ทฤษฎีของฟรอยด์เน้นเรื่องจิตไร้สำนึกว่าเป็นแรงขับที่สำคัญฟรอยด์มีความเชื่อว่ามนุษย์มีสัญชาตญาณ (instinct) 2 อย่างติดตัวมาแต่กำเนิด ซึ่งได้แก่

1. สัญชาตญาณในการดำรงชีวิต (life instinct) คือสัญชาตญาณในการตอบสนองความต้องการของร่างกาย เช่น ความต้องการอาหารเพื่อบำบัดความหิว ความต้องการทางเพศเพื่อดำรงชาติพันธุ์ สัญชาตญาณด้านนี้ที่ฟรอยด์สนใจมากเป็นพิเศษคือ สัญชาตญาณเพศ ข้อเขียนช่วงแรก ๆ ของฟรอยด์สะท้อนให้เห็นว่าเขาปักใจเชื่อว่าพฤติกรรมเกือบทุกประเภทของมนุษย์มาจากแรงขับสัญชาตญาณเพศ (Kaewkangwan, 2019)

2. สัญชาตญาณแห่งความตาย (death instinct) คือสัญชาตญาณในการดับสังขารและถึงแก่ความตายใน

ที่สุด พรอยด์อธิบายว่าในส่วนลึกของจิตสำนึกมนุษย์ตระหนักว่าเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตคือความตาย ลักษณะที่เด่นชัดของสัญชาตญาณนี้คือแรงกระตุ้นให้ก้าวร้าวทำลาย พรอยด์เชื่อว่าแรงขับทั้งสองมีความรุนแรงพอ ๆ กัน พรอยด์อธิบายว่าสัญชาตญาณทั้งสองอย่างเป็นพลังปะทะสังสรรค์ในตัวบุคคล เช่น ทั้งรักทั้งเกลียด บางครั้งก็ขัดแย้งกัน เช่น แม่ที่ที่แรกไม่โหดตีสลูก ต่อมากลับลอบโยนอย่างอ่อนหวาน ภรรยาที่รักสามีมาก อาจารย์รู้สึกสบายใจเมื่อสามีจากไปไหนสักระยะหนึ่ง เป็นต้น (Kaewkangwan, 2019)

นอกจากนี้พรอยด์กล่าวว่าพฤติกรรมของบุคคลจะแสดงออกมา เช่น ลักษณะใดนั้นขึ้นอยู่กับโครงสร้าง 3 ส่วนของจิต และกลไกการป้องกันตนเองของจิต คือ

1. อิด (Id) อิดเป็นบุคลิกภาพส่วนที่ติดตัวมาแต่กำเนิด อิดเป็นระยะแรกเริ่มของบุคลิกภาพที่ประกอบด้วยแรงขับ (Drive) พื้นฐาน 2 ประการ คือ ความต้องการทางเพศหรือความต้องการดำรงพันธุ์ และความต้องการก้าวร้าว ซึ่งความต้องการนี้เป็นพลังที่ไม่ได้ขัดเกลา ไม่รับรู้กฎระเบียบของสังคม แต่จะสนองความต้องการของตนตามหลักการที่แสดงถึงความพึงพอใจ (pleasure principle) โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ขาดการยั้งคิด การแสดงออกของความต้องการที่ไม่ได้ขัดเกลาทำให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่ขาดความยั้งคิด ขาดเหตุผล

2. อีโก้ (ego) อีโก้เป็นบุคลิกภาพส่วนที่พัฒนาเพิ่มเติมต่อจากอิด หน้าที่ของอีโก้ คือเรียนรู้ รับรู้ด้วยเหตุผล เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมแรงขับจากสัญชาตญาณ ทำหน้าที่ยับยั้งอิด ควบคุมอิดให้แสดงออกเหมาะสม สอดคล้องกับความเป็นจริงที่สังคมยอมรับ

3. ซูเปอร์อีโก้ (superego) ซูเปอร์อีโก้เป็นบุคลิกภาพส่วนที่พัฒนาขึ้นจากการที่อีโก้มีประสบการณ์ต่อสภาพความเป็นจริงในชีวิตอยู่ในส่วนของจิตสำนึกเป็นพลังจิตฝ่ายสูง ทำหน้าที่ควบคุมการแสดงพฤติกรรมของบุคคล โดยยึดหลักค่านิยมของสังคม เพื่อตัดสินว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่ดี เปรียบเสมือนคุณธรรม มโนธรรมที่คอยดูแล้วว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูกซึ่งซูเปอร์อีโก้ของแต่ละบุคคลขึ้นอยู่กับกรอบมโนธรรม (Panjiang, 2017)

โครงสร้างของจิตทั้ง 3 ส่วนนี้ทำงานประสานกัน บุคคลที่มีสุขภาพจิตดี คือ บุคคลที่อิด อีโก้ และซูเปอร์อีโก้ทำงานประสานกันได้อย่างดีสมดุล หากทั้ง 3 ส่วนดังกล่าวขาดความสมดุลกันหรือเกิดความขัดแย้งกันย่อมเป็นสาเหตุให้บุคคลนั้นมีความบกพร่องทางอารมณ์ เกิดความไม่สบายใจอันจะนำไปสู่ความเครียด ความวิตกกังวล Kaewkangwan (2019) อธิบายว่าบุคลิกภาพที่พึงประสงค์ตามทัศนะของพรอยด์คือมีอีโก้เข้มแข็ง สามารถจัดการกับอิดได้อย่างมีสมรรถภาพ โดยอาศัยหลักแห่งความจริงเป็นที่ตั้ง และสามารถโน้มน้ามนู่อิมซูเปอร์อีโก้ให้เข้าสู่หลักความจริง ทั้ง 3 ส่วนประสานประสานอย่างสนิทสนมในการดำเนินชีวิต

4. กลไกการป้องกันตนเอง (defense mechanisms) มนุษย์มีปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันที่ต้องแก้ไขมากมาย ตั้งแต่ปัญหาเล็กน้อย จนไปถึงปัญหาใหญ่และซับซ้อน เมื่อปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมนุษย์ก็จะเกิดความวิตกกังวล และความคับข้องใจ มนุษย์จึงแสดงออกในทางใดทางหนึ่ง เพื่อยึดเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา นักจิตวิทยา โดยเฉพาะนักจิตวิทยากลุ่มจิตวิเคราะห์ เรียกแนวทางในการลดความคับข้องใจหรือความวิตกกังวลดังกล่าวว่า กลไกการป้องกันตนเอง เป็นกลไกที่มนุษย์ใช้ปรับตัวเมื่อไม่สามารถบรรลุความต้องการ เมื่อเกิดความวิตกกังวล และเมื่อเกิดความคับข้องใจ

กลไกการป้องกันตนเองมีอย่างน้อย 14 วิธี ดังนี้ ได้แก่ 1) การให้เหตุผลเข้าข้างตัวเอง (rationalization) 2) การปฏิเสธ (denial) 3) การเก็บกด (repression) 4) การซัดทอด (projection) 5) การแสดงปฏิกิริยาแกล้งทำ (reaction formation) 6) การสับที่ (displacement) 7) การทดแทน (substitution) 8) การถดถอย (regression) 9) การสร้างวิมานในอากาศ หรือการฝันกลางวัน (fantasy or day dreaming) 10) การเลียนแบบ (identification) 11) การอยู่ไม่นิ่ง และเกิดความตึงเครียด (restlessness and tension) 12) การตีอ้อมแพ่ง (stereotype) 13) การอวดอ้างตนเอง (ego-centric) และ 14) การถอยหนี (withdrawal)

เมื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของกามนิต วาสิฐฐี และตัวละครอื่น ๆ เช่น สาตาเคียร จากประเด็นความรัก ความทุกข์ ความหวัง พบว่าต่างก็เป็นไปตามทฤษฎีจิตวิเคราะห์ที่พรอยด์กล่าวไว้ กล่าวคือ ทั้งกามนิตและวาสิฐฐีเกิด

พฤติกรรมฝังใจในรักแรก (puppy love) ที่เห็นความสวยหล่อ และความสามารถเป็นเบื้องต้น วาสิฏฐิเห็นความหล่อของกามินิต และเห็นความสามารถที่เขาย่างลูกคลีซึ่งหลุดจากมือโยนกลับให้เธอเกาะต่อได้อย่างไม่สะดุด ส่งผลให้เกิดความประทับใจครั้งแรก (first impression) ส่วนกามินิตเห็นความสวยและความสามารถในการเดาะคลีของวาสิฏฐิ ความรักของทั้งคู่ถูกรอรับโดยอดีตหรือสัญชาตญาณ กามินิตคร่ำครวญหาวาสิฏฐิโดยไม่รับประทานอาหาร และยอมอดหลับอดนอนถึงกับรำพึงว่า “อ้านกเขาไฟซึ่งมีเสียงไฟเราะอ่อนหวานยื่นชีพออยู่ได้ด้วยแสงจันทร์ฉันใด ข้าพเจ้าก็ยื่นชีพอมาด้วยแสงจันทร์แห่งดวงหน้าของนางฉันนั้น” (ตอนที่ 4 สาวน้อยผู้เดาะคลี หน้า 52)

กามินิตฝึกฝนวาดภาพวาสิฏฐิ ขณะเดาะลูกคลีอย่างเอางานเอาการ เมื่อสมทัดดีพอสื่ออานภาพงามนี้ไปมอบให้เธอ กามินิตก็บรรจงเขียนภาพ 4 บท เป็นกลบทบอกความในใจของตน ผากไว้ใต้ภาพด้วย และวาสิฏฐิก็เขียนภาพเช่นเดียวกันตอบมา ความสามารถในด้านภาพลักษณ์ของวาสิฏฐิยิ่งตอกย้ำความประทับใจครั้งแรกในหัวใจกามินิตให้แน่นหนักเข้าไปอีก

“นางงามของข้าพเจ้าอ่านกลอักษรในภาพข้าพเจ้าได้ถูกต้องตลอดทุกวิธีที่มีอยู่ กระทำให้ข้าพเจ้าอึ้งอับด้วยปิติที่เห็นว่านางมีความรู้ความฉลาด ไม่แพ้ความเป็นผู้มีใจสูงอยู่ในตัว (ตอนที่ 5 รูปวิเศษ หน้า 57)

ตรงนี้ในมุมมองของจิตวิเคราะห์ เห็นว่าทั้งคู่กำลังถูกรอรับด้วยอดีตในด้านสัญชาตญาณสร้างสรรค์ (constructive instinct) ของสัญชาตญาณการมีชีวิต (live instinct) อย่างเต็มที่ (Meethap, 2011)

“ตัวอักษรงามราวกับช่อดอกไม้ ที่เพิ่งตูมตุงต้องลมอ่อน ๆ ในฤดูร้อนโบกสะบัด ดูประหนึ่งว่าพัดมาติดที่รูปฉะนั้น” (ตอนที่ 5 รูปวิเศษ หน้า 56-57) บอกให้รู้ว่า กามินิตถูกรอรับด้วยสัญชาตญาณ อดีต แห่งความเสน่หารักใคร่อย่างไม่ต้องสงสัย และทั้งคู่อยู่ในช่วงวัยหนุ่มสาว พัฒนาการทางจิตอยู่ในระยะรักเพศตรงข้าม (genital stage) ตามทฤษฎีพัฒนาการของฟรอยด์ ซึ่งมีพลังรักใคร่รุนแรง อารมณ์หวั่นไหวง่าย มีความขัดแย้งระหว่างความเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง และการพึ่งพาผู้อื่น ทั้งคู่เลือกชีวิตอิสระมากกว่า โดยวาสิฏฐิไม่พอใจต่อต้านกฎของบ้าน ยอมลักลอบลงมาพบคู่รักยามค่ำคืนในหลาย ๆ คืน ไม่ใช่คืนเดียว และอยู่ด้วยกันจนตีก ส่วนกามินิตต้องการเป็นอิสระจากราชทูต คือบายเบียงที่จะกลับพร้อมกัน แต่กล้าที่จะคุมกองเกวียนการค้ากลับบ้านด้วยตนเองโดยเชื่อมั่นว่ามีความสามารถที่จะทำได้

วาสิฏฐิมองกามินิตเสมอชายในอุดมคติ (ideal man) ที่เก่งในการใช้กลเม็ดมวยปล้ำแย่งลูกคลี ชำนาญการโยนลูกคลีได้อย่างน่าประทับใจ วาดรูปเธอได้งดงาม เชี่ยวชาญการกวี เก่งในการเขียนภาพลักษณ์ และเหนือกว่าสิ่งใดเป็นคนรักบนลานอโศกที่สุดแสน เสน่หา โรแมนติก (romantic) จิตในส่วนอดีตของเธอได้รับการตอบสนองอย่างเต็มที่เช่นกัน แต่ชีวิตรักบนลานอโศกของทั้งคู่ต้องยุติลงเพราะมีคนรู้ และกามินิตถูกลอบทำร้าย จากนั้นวาสิฏฐิถูกจำกัดเวลาที่จะออกมาพักผ่อนบนลานอโศก ซูเปอร์อีโก้ จึงได้กลับมาเตือนอีโก้ ให้ปฏิบัติตามคุณธรรม และเริ่มรู้เห็นผลร้ายที่จะเกิดตามมา เธอบอกกามินิตว่าจะต้องใคร่ครวญ หักใจให้ได้ และกลับอูซเขินไปก่อนและรอโอกาสใหม่ อดีตของทั้งคู่จึงค่อย ๆ สงบลงบ้าง

กระนั้นก็ตามทั้งคู่ก็ยังรู้สึกเร้าร้อนอยู่กับสัญชาตญาณของความรัก วาสิฏฐิเธอเริ่มรู้สึกผิดที่ผิดตั้งกามินิตไว้ไม่ให้เดินทางกลับบ้านพร้อมกับคณะของราชทูตกรุงอูซเขิน เธอเริ่มรู้ถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้น เพราะเวลานั้นโจรองคฺุลิมาลได้เข้าบุกปล้นและทำร้ายประชาชนมากขึ้น จิตฝ่ายคุณธรรมคือซูเปอร์อีโก้ทำให้วาสิฏฐิรู้สึกผิด (guilty) และรู้สึกละอายแก่ใจ

เมื่อได้สมหวังในรักคือได้เจอกันและพลอดรักกันบนลานอโศก แม้ต้องมาไม่สมหวังที่ต้องจากกัน ตามหลักของจิตวิเคราะห์ทำให้เกิดปมบาดเจ็บในใจ หากอีโก้และซูเปอร์อีโก้เข้มแข็งก็อาจจะได้รับการประนีประนอมด้วยความมีเหตุผลและอุดมคติให้สามารถอยู่ต่อไปตลอดชีวิต หรืออาจจะค่อย ๆ คลายปมบาดเจ็บนั้นออกไปได้ เมื่ออีโก้เข้มแข็งมากขึ้น ซูเปอร์อีโก้ก็สามารถโน้มน้าวให้ทั้งอดีตและอีโก้เข้าสู่หลักคุณธรรมมากขึ้น (Kaewkangwan, 2019) แต่ถึงวันวาสิฏฐิยังจมอยู่กับกองทุกข์ เธอปฏิเสธใคร ๆ ทั้งหมด มักอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังพฤติกรรม

ของเธอถึงน่าจะเข้าช่วยความปั่นป่วนทางจิต (psychic pain) รุนแรงอย่างไม่ต้องสงสัยเป็นอารมณ์วิตกกังวล เนื่องจากพลัดพรากจากคนรัก หนทางที่จะเป็นปกติดั้งเดิมมีทางเดียวเท่านั้น คือการกลับคืนมาของกามนิต เหมือนเด็ก ๆ ที่ของเล่นที่รักมากที่ผูกพันมากหลุดมือหายไป เธอจึงปั่นป่วนใจอยู่ตลอดเวลา และสิ่งที่ซ้ำเติมความปั่นป่วนทางจิตก็คือความรู้สึกผิดที่อยู่ในใจคือการที่เธออุทิศกามนิตไว้ไม่ให้กลับพร้อมกับบราซหุด ซึ่งปลอดภัยแน่นอนเมื่อเทียบกับกลับกรุงอุซเซินด้วยกองเกวียนของตนเอง เพราะข่าวเรื่องโจรชิงคฤมาลกำลังได้รับการโจษจันไปทั่ว ความปั่นป่วนใจเชิงประสาท (neurotic anxiety) ก็เกิดขึ้น และรุกรานอีโก้ให้หวั่นไหวอยู่ตลอดเวลา

ส่วนกามนิตนั้นความทุกข์อันเกิดจากไม่สมหวังในความรัก และการพลัดพรากจากคนรักเป็นปมในใจให้เขามีความคับข้องใจ (frustration) แม้มันไม่หนักเท่าวาสิฏฐี อาจจะเป็นเพราะความเป็นเพศชายที่ธรรมชาติสร้างให้เป็นเพศที่อดทนเข้มแข็งกว่า แต่สิ่งที่ประดังเข้ามากดดันให้กามนิตเป็นทุกข์หนักเข้าไปอีกคือการทะเลาะกันเข้าเียนของภรรยาทั้ง 2 คน ท้ายที่สุดการที่เขามีโอกาสใช้ชีวิตเรียบง่าย ๆ คนเดียวเมื่อจัดการให้ภรรยาและลูกย้ายไปอยู่กับพ่อของตนเองเพื่อหนีภัยจากโจรชิงคฤมาล เมื่อบรรยากาศตึงเครียดอันเกิดจากการทะเลาะกันของภรรยาทั้ง 2 ผ่อนคลายลง เวลานี้เองที่เปิดโอกาสให้อีโก้ของกามนิตเข้มแข็งขึ้น และการโน้มหน้าของซูเปอร์อีโก้ให้คิดถึงชีวิตที่ไม่ยึดติดกับทรัพย์สินศฤงคาร ชีวิตที่ปลอดภัยปราศจากความทุกข์ก็เข้ามา กามนิตจึงตัดสินใจละบ้านเรือนออกเดินทางเป็นผู้แสวงบุญ

เมื่อเวลาผ่านไปสถานการณ์ต่าง ๆ ที่โอบเอื้อเอื้อกูลให้อีโก้ของกามนิตเข้มแข็งขึ้นอีก คือการสนทนากับพระพุทธรูปที่บ้านช่างปั้นหม้อ อดอันหลงเหลืออยู่เพียงประการเดียวที่ทำให้ชีวิตของกามนิตไปสู่จุดจบโดยโคบาวิตตายนั้นก็คือ อดอันยึดติดกับการมีชีวิตที่เป็น “บรมสุขในแดนสุขาวดี” กับคนรักของเขาคือวาสิฏฐี

ความต้องการสมรสสมสวาทกับวาสิฏฐีแม้ไม่ได้ในภพปัจจุบันก็ยังถวิลหวังจะพบกันในแดนสุขาวดีภพหน้า เป็นอดีตที่มีแรงขับ (drive) อย่างรุนแรงมาก ในทางจิตวิเคราะห์สามารถกล่าวได้ว่าเป็นความป่วยทางจิต (psychic pain) การอธิบายพุทธธรรมของพระพุทธรูปองค์หนึ่งซึ่งอยู่ในฐานะผู้บำบัดจิต (psychotherapist) ก็ยังไม่สามารถบำบัดได้หมดในเบื้องต้น เพราะความหวังถึง “บรมสุขในสวรรค์” จึงเกิดคำถามของกามนิตต่อพระพุทธรูปว่า

“เรื่องสวรรค์อันเป็นสถานบรมสุขที่ผู้ใดขึ้นไปอยู่จะไม่รู้จักตาย ข้าพเจ้ายังไม่ได้ฟังสักน้อย ก็พระพุทธรูปมีได้ตรัสเรื่องนี้บ้างดอกหรือ?”

“เป็นดั่งนั้น เป็นดั่งนั้น ภราดา พระศาสดามีได้รับเรื่องนี่เลย” พระพุทธรูปทรงตอบ

เมื่อพระพุทธรูป (ซึ่งกามนิตไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธรูป) ทรงอธิบายว่าการสอน การแนะนำที่ยกเอาสวรรค์สมบัติในชาติหน้ามาเป็นสิ่งจูงใจ “ย่อมเป็นการรังแกตนหา คือความรันทนกระหายติดไปด้วยกันกับตนเองอย่างแน่นหนา ต้องวนไปเวียนมาในเหตุแห่งความทุกข์” (บทที่ 20 เด็กคือ หน้า 173) อดของกามนิตยังเข้มแข็งต่อความสุขในชาติหน้า ผู้ประพันธ์จึงใช้ชื่อบทนี้ว่า “เด็กคือ”

ความรุนแรงของอดีตในการเป็นแรงขับให้กามนิตต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธรูปจนละทิ้งอีโก้ และซูเปอร์อีโก้ เห็นได้ชัดในตอนที่เขาวิ่งอยู่ในตรอกกรุงราชคฤห์ที่ผู้ประพันธ์บรรยายว่า

“พอตีถึงเวลาเปิดประตูเมือง กามนิตก็วิ่งเข้าไปตามทางที่ผู้หญิงแก่บอกไว้ อารามจะได้ถึงเร็วไม่ได้ดูเหนื่อได้ ฟังไปชนเด็กหกกลม 2-3 คนแล้วโดนหญิงคนหนึ่งกำลังล้างชามอยู่ข้างถนนจนชามทั้งแตก ถัดจากนั้นไปโดนคนหาบน้ำ ถูกใครต่อใครตะโกนด่าอย่างโกรธจัด แต่กามนิตจะได้ยินก็ทำไม่ เพราะกำลังตื่นปลื้มในลาภที่จะได้เฝ้าพระพุทธรูป ในเวลาอันเร็ว ผิดความคาดหมายมาก” (บทที่ 21 ในท่ามกลางความเป็นไป หน้า 180)

การรีบร้อนดีใจจะได้เข้าเฝ้าพระพุทธรูป เป็นการงานของอดีตชนิดล้นเกิน ส่วนอีโก้ก็ขาดการไตร่ตรองของกระบวนการคิดระดับจิตสำนึกและจิตก่อนสำนึกที่ยืดเหตุผล (secondary process) ซึ่งมองสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง (reality principle) กามนิตปล่อยให้อดีตครอบงำ ชนเด็กหกกลม จนไปโดนหญิงที่กำลังล้างชาม และคนที่กำลังหาบน้ำ เพราะกำลัง “ปลื้มในลาภ” ที่จะได้เฝ้าพระพุทธรูป จนละเลยความถูกผิดที่กระทำต่อเพื่อนมนุษย์ การยึดติดในรูปแบบทำให้กามนิตยังหนีไม่พ้นบ่วงกาม ต่างจากวาสิฏฐีในตอนท้ายเรื่อง

บทความนี้ขอก้าวถึงสาตาเคียรเพียงสั้น ๆ พฤติกรรมของสาตาเคียร ในมุมมองของจิตวิเคราะห์ถือว่ากระทำไปโดยถูกอำนาจจิตควบคุม หรือสัญชาตญาณหยาบขึ้นมา เช่นเดียวกับอาชญากรอื่น ๆ ที่ พรอยต์ย้าว่าบุคคลเหล่านี้ได้รับการอบรมบ่มนิสัยมาน้อยหรือน้อยมาก พลังจิตฝ่ายซูเปอร์อีโก้จึงไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะยับยั้งพลังจากสัญชาตญาณก้าวร้าวที่อยู่ในอำนาจของจิต พฤติกรรมการติดสินบนองคฺุลิมาล หลอกหลวงวาสิฏฐีและบิดาของนาง รวมทั้งการส่งทหารเต็มลำเรือพร้อมอาวุธเพื่อหักหลังฆ่าองคฺุลิมาลและการพยายามใช้อำนาจแต่งงานกับวาสิฏฐี โดยที่นางไม่รัก เป็นพฤติกรรมที่ถูกครอบงำโดยจิต มุ่งใช้ความชั่วร้ายคือสัญชาตญาณก้าวร้าวทำลาย (destructive) เป็นพฤติกรรมเดียวกันกับอาชญากรทั้งหลาย พรอยต์บอกว่าอาชญากรรมทุกชนิดเกิดจากอาชญากรที่ได้รับการอบรมบ่มนิสัยมาน้อย จนถึงขั้นไม่เคยเลยในบางราย จึงถูกครอบงำโดยจิตอย่างเต็ม ๆ อีโก้ยอมไม่แข็งแรงพอ ซูเปอร์อีโก้อ่อนแอไร้พลังต้านทานจิต

เมื่อวิเคราะห์พฤติกรรมวาสิฏฐีและกามนิตด้วยจิตวิเคราะห์ในประเด็นของกลไกการป้องกันตนเอง (self - defense mechanism) พบว่า เพื่อนปลอบใจที่ดีที่สุดของวาสิฏฐีในยามที่กามนิตจากไปแล้วคือลานอโศก ยามค่ำคืนเดือนหงายในฤดูร้อน เธอพร่ำรำพันถึงคำวอนของนางทมยันตีที่ร้องหาพระนลจากต้นอโศกในราวป่า เป็นการช่วยคลายความคับข้องใจ (frustrated) ได้ชั้นหนึ่ง การพร่ำรำพันเป็นการระบายทุกข์โศกทางใจ ด้วยการพูดออกไป (catharsis) ตามวิธีของโจเซฟบรูเออร์ (Joseph Breuer) จิตแพทย์ชาวเวียนนา (Meethap, 2011) วาสิฏฐีสร้างอารมณ์เพื่อฝัน (fantasy) และระบายความคับข้องใจกับต้นอโศกและแสงจันทร์ ซึ่งพอช่วยให้ความสบายใจขึ้นได้บ้าง การปฏิบัติตนเช่นนี้เป็นการสร้างกลไกทางจิตของอีโก้ เพื่อป้องกันไม่ให้อีโก้เจ็บปวดเกินไป ขณะเดียวกันก็ลดแรงวิตกกังวลลงได้บ้างพร้อม ๆ กันนั้นก็บรรเทาแรงกดดันของจิตลงได้ด้วย

อีกทั้งความปรารถนาจะได้คนรักคืนมาเป็นแรงผลักดันของจิตอันเป็นพลังทำให้อีโก้ตกอยู่ในภาวะวิตกกังวลมาก อีโก้จึงสร้างกลไกทางจิตเพื่อลดความวิตกกังวลนั้น โดยการใช้วิธีข่มความระลึกถึงคือพยายามลืม ตามหลักของจิตวิเคราะห์คือการกดทับ (repression) ความขมขื่นเจ็บปวด วาสิฏฐียังใช้การเพื่อฝัน (fantasy) เข้าช่วยด้วยวิธีนับดอกอโศกแดงเหลืองที่ร่วงลงมา เพื่อเสียดายว่าถ้าร่วงลงจากต้นไม่ถึง 100 ดอก หมายความว่ากามนิตคู่อังยังมีชีวิตอยู่ การเพื่อฝันเช่นนี้เป็นเรื่องจำเป็นของมนุษย์ที่มีความทุกข์หนัก พระลอก็เสียดาย บุษบาก็เสียดาย เพื่อช่วยให้กำลังใจตนเองดีขึ้น กรณีวาสิฏฐีเธอสร้างกลไกการป้องกันตนเองแบบเพื่อฝันนี้เพื่อประคับประคองอารมณ์เศร้าและเจ็บปวดให้คลายลงบ้าง ผู้อ่านจะเห็นได้ว่าเมื่อดอกอโศกร่วงลงถึง 80 ดอก วาสิฏฐีคอยนับให้ช้าลง พฤติกรรมนี้ของวาสิฏฐีเป็นกลไกการป้องกันตนเองที่เรียกว่าให้เหตุผลเข้าข้างตนเอง (rationalization) เพื่อปฏิเสธ (denial) ความจริงที่จะมาถึง ให้ตนเองผ่อนคลายจากความทุกข์

บนลานอโศกอดีตพื้นที่แห่งความรักที่หอมหวานรัญจวนใจ วาสิฏฐีใช้กลไกป้องกันตนเองตามหลักของจิตวิเคราะห์มากมายหลายประการ ทุกอย่างเป็นกลไกที่ประคับประคองจิตให้ไม่ทรุดหนัก แต่เธอก็ยังหาได้พ้นบ่วงทุกข์ไม่

ในบทที่ 42 ภิกษุณีอาพาธเห็นได้ว่าอีโก้ของวาสิฏฐีเริ่มอ่อนแอลงอีก ด้วยเหตุผล 2 อย่าง อย่างแรกคงจะเป็นเพราะได้มีชีวิตใหม่ หลุดพ้นพันธนาการการเป็นภรรยาของประธานมนตรีสาตาเคียร อันเป็นพันธนาการการผูกโยงมานานได้คืนมาสู่ชีวิตภิกษุณี มองเผิน ๆ เหมือนน่าจะดีอันที่มีอิสระจากสาตาเคียร แต่ในทางกลับกันเป็นการเปิดโอกาสให้สัญชาตญาณ คือความรักความหลังหวนคืนกลับมาครอบงำ ส่วนอีกประเด็นหนึ่งคือพระพุทธรองค์พร้อมด้วยพระสารีบุตรและพระอานนที่ได้เสด็จจากกรุงราชคฤห์ไป ทำให้เธอรู้สึกโดดเดี่ยว เพราะความรู้สึกที่ต้องการพึ่งพิงพระพุทธรองค์ยังมีอยู่มาก ทั้ง ๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงตรัสให้พึ่งตนเอง จึงทำให้เธอรู้สึกกำเริบหนัก ทั้ง ๆ ที่เป็นนักบวชฐานะภิกษุณี และผู้อ่านก็สามารถมองในมุมกลับได้ว่า ถ้าไม่ใช่นักบวชละ มนุษย์จะเผชิญหน้ากับความทุกข์อันหนักนี้ได้อย่างไร?

ส่วนกามนิตเมื่อเดินทางกลับถึงบ้านอย่างปลอดภัยโดยไม่ได้พบโจรและไม่ได้เป็นโจร จากนั้นก็เริ่มหันเหชีวิตไปยังมุมใหม่ คือใช้ชีวิตอยู่กับพวกนางคณิกาเพื่อข่มใจ (repression) ให้ลืมคนรัก และมีนัยของการใช้กลไกป้องกันตัวเองชนิดการชดทอด (projection) วาสิฏฐีกลาย ๆ ด้วยทำนองว่า “ฉันทกตำเพราะเธอ” ที่เธอลืมสัญญาและเข้าพิธีวิวาห์กับสาตาเคียร ขณะที่กามนิตปล่อยตัวมัวสุมอยู่กับนางคณิกาเขาทำการค้าร่ำรวยอย่างรวดเร็ว กามนิตจึง

อ้างว่าพวกเขาเหล่านั้นมีส่วนช่วยให้ธุรกิจของเขาแข็งแกร่งขึ้น ซึ่งเป็นกลไกทางจิตอีกอย่างหนึ่งคือเป็นการใช้เหตุผลเข้าข้างตัวเองแบบมะนาวหวาน (rationalization) ทั้งหมดเป็นกลไกทางจิตเพื่อลดความโศกเศร้าหรือเจ็บปวดในใจตน

พฤติกรรมความรักของวาสิฏฐี ความรักอันทำให้เธอเกิดทั้งขุ่นข้องใจและปั่นป่วนในจิต (psychic pain) นับตั้งแต่เธอพบรักและพลัดพรากจากคนรัก เธอประสบทุกข์ด้วยโรครักจนเกือบตลอดชีวิต การได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์แทบเบื้องพระบาท ด้วยคำแนะนำของ “เพื่อนบุญ” อย่างองคุลิมาล ได้ฟังพุทธโอวาทจากพระโอรส ุโรครักของเธอจึงค่อยทุเลา แต่ก็กลับกำเริบขึ้นอีกเมื่อทราบวาทะกามนิตคนที่เธอรักและรอมิเมียแล้ว ความสิ้นหวังและอาการป่วยทางจิต (psychic pain) ของวาสิฏฐีเห็นชัดมาก น่าจะเป็นช่วงเวลาที่หนักที่สุดของชีวิต อักษรที่เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป แปลเป็นภาษาไทยอันวิจิตรไว้มีว่า

“หัวใจฉันหมดหวังเสียแล้ว ความที่ไผ่ผ่นไผ่เป็นอันสิ้นไปแล้ว ที่ได้ยินนักพรตผู้หนึ่งกล่าวว่ามีบ้านของหญิงปากร้ายก็คือความเป็นไปของครอบครัว ความข้อนี้เข้าไปปรากฏในดวงใจอันเหี่ยวแห้ง ตรึกนึกทบทไปทวนมาอยู่หลายหน ความรักของฉันอยู่บนลานอโศกอันงามภายใต้ดวงดาวและแสงเดือน ฉันคงไม่โง่งพอที่จะแสร้งไปหาความเป็นอยู่แห่งครอบครัวในกรุงอุชเชนี เพื่อพราภัยรติยศลงเกลือกกลิ้งทะเลาะกับหญิงปากร้ายภริยาเธอ ฉันคลานกลับไปสู่ห้องด้วยความลำบาก ไปถึงก็ละเหยหมดกำลังนอนทอดอาลัยอยู่บนที่นอน ความหวังที่มุ่งหมายไว้อย่างปลาบปลิมมาพลันละลายไปในทันทีทันใดตั้งนี้ เหลือวิสัยที่จะหาอะไรมาต้านทานพิษไข้ ซึ่งรุมรังอยู่แล้วมิให้กำเริบขึ้น (บทที่ 42 ภิกษุณีอาพาธ หน้า 328)

กวีใช้คำว่า “หัวใจฉันหมดหวังสิ้นแล้ว” “คลานกลับไปสู่ห้องด้วยความลำบาก” “ละเหยหมดกำลัง” และ “นอนทอดอาลัย” ล้วนแต่เป็นคำที่ทำให้ผู้อ่านสะเทือนใจกับสภาพของนักบวชสตรี ซึ่งเป็นอดีตสาวน้อยเลอโฉมผู้เดาะคลีถวายพระลักษมีเทวีแห่งโกสัมพี

แต่ข้อความว่า “ฉันคงไม่โง่งพอที่จะแสร้งไปหาความเป็นอยู่แห่งครอบครัวในกรุงอุชเชนี เพื่อพราภัยรติยศลงเกลือกกลิ้งทะเลาะกับหญิงปากร้ายภริยาเธอ” นี่คือการยังเหลืออยู่ของอีไอ และซูเปอร์อีโก้ ที่สามารถประนีประนอมต่ออดีต และส่งผลให้วาสิฏฐี “เกิดมีความคิดเห็นขึ้นใหม่ที่จะจาริกเดินทางไปอีกทางหนึ่ง ไม่ใช่ทางที่ฉันขอรับรองให้พระองค์องคุลิมาลไป แต่เป็นทางเดียวกับที่พระองค์องคุลิมาลไปเองก่อนหน้านั้นแล้ว ฉันจะโดยเสด็จตามรอยพระบาทพระพุทธเจ้า จนกว่าจะพบพระองค์” (บทที่ 42 ภิกษุณีอาพาธ หน้า 328) ข้อความข้างต้นเป็น “แสงสว่างแว็บสุดท้ายและสำคัญที่สุด” ที่วาสิฏฐีในสภาพ “คลาน” มองเห็น เมื่อยังมองเห็นแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์ก็ย่อมเชื่อได้ว่าแรงจูงใจ (motivation) ในหัวใจมนุษย์ยังมีพอ และรอวันแจ่มเจิดจ้า

วาสิฏฐีทั้งก่อนและหลังการบวชเป็นภิกษุณีแล้ว เธอปรารถนาพระพุทธองค์เป็นผู้บำบัดจิต (psychotherapist) เพื่อให้ตนเองหลุดล่องจากการเป็นผู้ป่วยทางจิต พระพุทธองค์จึงเป็นภาพของบิดาในอุดมคติ (ideal father) ที่จะชี้หนทางให้คลี่คลายการเจ็บป่วย ปั่นป่วนใจ (psychic pain) และบอกทางพันทุกข์ การที่วาสิฏฐีปรารถนาจะให้พุทธโอวาทบำบัดใจที่ทุกข์ด้วยโรครักของเธอในความหมายของจิตวิเคราะห์คือธรรมะจะช่วยให้อีโก้ของเธอเข้มแข็งขึ้น อันที่จริงวาสิฏฐีเป็นคนมุ่งมั่น ตั้งใจปฏิบัติธรรม เข้มแข็งดีมาก แต่ยังไม่แก่กล้าพอที่จะสู้กับสัญชาตญาณเดิม ๆ ได้ เธอมีพลังความรักความหลังอันรุนแรง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเห็นจึงมอบให้ภาวนาหลักธรรม “ที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์”

พุทธจิตวิทยาและสัจธรรม (Buddhist Psychology and Emptiness)

พุทธจิตวิทยา (Buddhist psychology) คือการนำศาสตร์จิตวิทยาอธิบายกระบวนการการเกิดทุกข์และการพันทุกข์ของมนุษย์ อันเป็นสาระสำคัญของพุทธศาสนา

Phra Thepwisutthikawi (2000) กล่าวว่า พุทธจิตวิทยาเป็นตัวการที่มีความสำคัญมากที่ทำให้คนเรา และสัตว์โลกทั้งหลายสุข หรือทุกข์ เสื่อมหรือเจริญ และกล่าวไว้ทุกแห่งทุกมุมอย่างละเอียดถี่ถ้วนมาก จิตวิทยาตะวันตกนั้น ยังไม่ยุติคือยังคงค้นคว้าและพบทฤษฎีใหม่ ๆ เพิ่มเติมกันอยู่อย่างไม่มีการสิ้นสุด แต่พุทธจิตวิทยานั้นเป็นการค้นพบที่

สิ้นสุดยุติลงแล้ว จากการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ไม่มีทฤษฎีใหม่อันใดที่ใครจะค้นพบขึ้นมาให้ออกเหนือไปจากที่กล่าวไว้ในพระอภิธรรมนี้แล้ว พุทธจิตวิทยาเป็นการศึกษาเพื่อความเข้าใจหลักความเป็นจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ ได้แก่ ชีวิตและความเป็นไปของชีวิต ระบบพัฒนามนุษย์ได้ด้วยไตรสิกขา สารสำคัญของพุทธจริยาในเรื่องจิตและกรรม ศึกษาหลักปฏิบัติธรรมเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นสุขและสงบเย็น ฝึกพัฒนาตนเองตามแนวพุทธธรรม เน้นการเรียนรู้ปริยัติและปฏิบัติควบคู่กัน เพื่อให้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติสู่ปฏิเวธ

ส่วนสัจธรรม (emptiness) Phra Phromkunaphon (2010) อธิบายความว่า ความเป็นของสูญ ความว่างเปล่า มีความหมาย 4 นัย ดังนี้

1. ความเป็นสภาพที่ว่างจากความเปื้อนสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาวะที่ขั้น 5 เป็นอนัตตา คือ มีใช้ตัวตน ไม่มีอัตตา ว่างจากความเปื้อนตน ตลอดจนว่างจากสาระต่าง ๆ เช่น สาระคือความเที่ยง สาระคือความสวยงาม สาระคือความสุข เป็นต้น โดยปริยายหมายถึงหลักธรรมฝ่ายปรมัตถ์ เช่น ขั้น ๓ ธาตุ อายตนะ และปฏิจกสมุปบาท ที่แสดงแต่ตัวสภาวะให้เห็นความว่างเปล่าปราศจากสัตว์ บุคคล เป็นเพียงธรรมหรือกระบวนการธรรมล้วน ๆ

2. ความว่างจากกิเลส มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น กิเลสที่ว่างจากสังขารทั้งหลายก็ตี หมายถึง นิพพาน

3. โลกุตตรมรรค ได้ชื่อว่าเป็นสัจธรรม ด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ เพราะลุดด้วยปัญญาที่กำหนดพิจารณาความเป็นอนัตตา มองเห็นสภาวะที่สังขารเป็นสภาพว่าง เพราะว่างจากกิเลสมีราคะ เป็นต้น และเพราะมีสัจธรรมคือนิพพานเป็นอารมณ์

4. ความว่าง ที่เกิดจากความกำหนดหมายในใจ หรือทำใจเพื่อให้เป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ เช่น ผู้เจริญอภิญญาญาณสมาบัติ กำหนดใจถึงภาวะว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย

วาสิฏฐีเป็นผู้มีความวิริยะที่ยอดเยี่ยง ในการต่อสู้กับทุกข์ของตนเอง ความโชคดียของวาสิฏฐีคือนางมองเห็นพระพุทธองค์เป็นแสงทองของชีวิต ในทฤษฎีพุทธจิตวิทยาคือมองเห็นพระพุทธองค์เป็นนักจิตวิทยาบำบัด (Psychotherapist) รวมทั้งเป็นนักจิตวิทยาการปรึกษาแนวพุทธ (Buddhist counselor) ซึ่งเป็นเหมือนกัลยาณมิตรที่นำพาผู้รับบริการจากความทุกข์สู่ความไม่ทุกข์ จากความไม่รู้ของอวิชชาไปสู่ปัญญาของสัมมาทิฐิ จนผู้รับบริการอยู่ในภาวะกลมกลืนกับวิถีธรรมมรรค อีกทั้งวาสิฏฐียังมีเพื่อนบุญอย่างองคุลิมาล และมีเพื่อนยากอย่างเมทินี เธอกล่าวกับเมทินีว่า

“ฉันจะโดยเสด็จตามรอยพระบาทพระพุทธเจ้า จนกว่าจะพบพระองค์ ฉันยังจะไม่รู้สำนักอยู่อีกหรือ ว่าถ้าความรักยังหนาแน่นมาก ความทุกข์โหมหนักยิ่งทับถมหนักด้วย และด้วยเหตุฉะนี้ ฉันนึกหวังว่า เมื่อตามไปจนได้เฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์คงจะทรงพระกรุณา ประทานความมีชีวิตใหม่ให้แก่ฉัน เพื่อสามารถรับแรงถอนตนดำเนินไปสู่วิมุตติ หลุดพ้นจากความอาลัยพัวพันในโลก” (บทที่ 42 ภิกษุณีอาพาธ หน้า 328-329)

เพราะเธอ “รับแรงถอนตนดำเนินไปสู่วิมุตติ หลุดพ้นจากความอาลัยพัวพันในโลก” เมื่อฟังพระพุทธโอวาทที่ทรงชี้แจงทางพ้นทุกข์จากสังสารวัฏ ด้วยวิธีกำจัดความหลงผิดในมายาให้สิ้นแล้ว เธอจึงบรรลุถึงนิพพาน ที่สำคัญคือเธอยังมอบพินัยกรรมให้แก่กามนิตว่า

“พรหมโลกนี้ กำลังจะสิ้นไปเธอก็เห็นอยู่ แต่มีแห่งหนึ่งไม่มีความสิ้นไป ไม่มีเบื้องต้นและเขตสุด ซึ่งพระบรมศาสดาเคยตรัสว่ามีอายตนะ (แดน) อันหนึ่ง ไม่ใช่ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่ใช่นามธรรม มีอารมณ์ยึด ไม่ใช่โลกนี้ โลกหน้า ไม่ตั้งอยู่ในทิศไหนตำบลไร ไม่ใช่เมืองแก้ววิเศษรุ่งเรืองไพศาล ไม่ใช่ที่ไป ที่มา ที่เคลื่อนที่หยุด ไม่มีที่ยึดเกาะเกี่ยว ไม่มีเกิด ไม่มีตาย แต่เป็นที่สุดแห่งทุกข์ เรียกว่าพระนิพพาน เป็นของลึกซึ้ง นึกเห็นเอาด้วยยาก นึกรู้ตามด้วยยาก คาคณะเนเอาไม่ได้ เป็นของประณีตละเอียด เพราะระงับสังขารทั้งปวง เพราะสลัดคั่นกิเลสทั้งปวง เพราะสิ้นความแส้อยาก จึงเป็นที่สงบเงียบ เป็นที่ดับเย็นสนิท บันดิตกัฟิงทราบได้เอง” (ตอนที่ 44 พินัยกรรมวาสิฏฐี หน้า 349) และข้อความที่เธอตอบต่อพระพุทธเจ้าที่ทรงถามว่า

“วาสิฏฐี หนทางอันไกลที่ต้องเดินทรมานกายมา ไม่ทำให้เหนื่อยบ้างหรือ? ยังต้องการให้ตถาคตช่วยเหลืออยู่อีกหรือไม่?”

“พอความต้องการแล้ว พระเจ้าข้า.”

“ดีแล้ว ตัวท่านยังยึดถือตนอยู่หรือเปล่า?”

“ข้าพระองค์รู้แจ้งซึ่งตนแล้ว พระเจ้าข้า เหมือนผู้ลอกกาบกล้วยออก จะไม่พบแก่นต้นกล้วยนั้นฉันใด ข้าพระองค์ก็ได้เรียนรู้แจ้งซึ่งตนว่า เป็นสภาพแปรปรวน ไม่คงที่ถาวร เพราะหาแก่นสารมิได้ แล้วข้าพระองค์ก็ย่อมละความอาลัยยึดถือตั้งเสีย ด้วยความหยั่งทราบเท่าที่เป็นจริงว่า นี่ไม่ใช่ของเรา นี่ไม่ใช่เรา นี่ไม่ใช่อาตมมันของเรา มีแต่มายาเท่านั้น”

“ดีแล้ว บัดนี้ท่านยังยึดถืออยู่แต่พระธรรมอย่างเดียวหรือ?”

“ข้าแต่พระองค์ พระธรรมเป็นเครื่องนำให้ข้าพระองค์ไปสู่จุดที่หมาย เปรียบเหมือนผู้ที่ข้ามลำธารโดยอาศัยแพ เป็นเครื่องข้าม ครั้นเมื่อถึงฝั่งที่หมายแล้ว ก็ไม่ข้องแวะแพนั้นต่อไป หรือไม่ลากเอาแพนั้นขึ้นไปด้วย เพราะฉะนั้นในบัดนี้ ได้ปล่อยอะไร ๆ ทั้งสิ้น จนพระธรรมนั้นแล้ว ไม่ได้เกาะเกี่ยวอะไรอีกต่อไป” (ตอนที่ 44 พินัยกรรมวาสิฏฐี หน้า 353)

กามนิตสังเกตุเห็นวาสิฏฐี บัดใจก็อันตรธานวับไป แต่ก็อันตรธานเหมือนดังผู้กำลังจะตาย ได้ทำพินัยกรรมเป็นมรดกไว้ให้ กล่าวคือวาสิฏฐีได้มอบพระรูปโฉมซึ่งเหมือนดังองค์พระพุทธเจ้าให้ไว้แก่กามนิตอยู่ในท่ามกลางแห่งความว่างเปล่า ซึ่งบัดนี้กามนิตเห็นได้ชัดเจน และจำได้ (ตอนที่ 44 พินัยกรรมวาสิฏฐี หน้า 353)

บทสรุป: จากความรัก ความทุกข์ สู่การดับทุกข์ และนิพพาน

กล่าวได้ว่า เจลลิลรูปผู้ได้รับรางวัลโนเบลทางวรรณคดีเมื่อพ.ศ 2460 ได้ใช้หลักความคิดของพุทธจิตวิทยาเป็นอุปกรณ์เสนอสารที่แสดงถึงเส้นทางชีวิตของปุถุชนผู้ซึ่งเพิ่มพูนความรู้ (วิชา) ด้วยประสบการณ์ทางอารมณ์และความคิดอันหนักหน่วงของตนเอง ด้วยรากฐานของพุทธศาสนา ผู้แต่งได้นำผู้อ่านให้พิจารณาว่า การเพ่งพินิจต่อชีวิตเป็นสิ่งสำคัญของการบรรลุถึงความรู้แจ้งอันเป็นจุดสูงสุดของชีวิต นั่นคือการบรรลุสู่อิสรภาพ พ้นจากอำนาจแห่งกามเมื่ ละเอียดอ่อนปานใดก็ตาม (Chitjamnong, 1994)

ข้อค้นพบด้านความรักพบว่า แม้ความรักเป็นความอภิรมย์ขมชื่นของชีวิต จิตวิทยาจัดว่าเป็นอารมณ์สุขของมนุษย์ที่หล่อเลี้ยงให้ผู้นั้นมีความรักมีความเจิดแจ่มเข้มแข็งขึ้น กระนั้นก็ตามความเป็นปุถุชนย่อมทำให้มนุษย์เกือบทั้งหมดถวิลหาความรักจากบุคคลที่ตนเองพึงอกพึงใจ เพื่อให้มวลสารแห่งความรักนำชีวิตไปสู่ความสมดุลและความสุขหวานนั้นคือความสุขแบบกามภูมิ ไม่ว่าจะมีความสุข “บนลานอโศก” และ “แดนสุขาวดี” ที่ต้องมีปลายทางเป็นความทุกข์แห่งอริยสัจ อันได้แก่ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น เป็นต้น ซึ่งตลาคตกกล่าวว่านั่นมิได้เป็นสุดทางปฏิบัติของการดับทุกข์

ข้อค้นพบด้านจิตวิเคราะห์ พบว่า การไม่สมหวังในความรักทำให้เกิดปมบาดเจ็บในใจ หากอีโก้และซูเปอร์อีโก้เข้มแข็งก็อาจจะได้รับการประนีประนอมด้วยความมีเหตุผลและอุดมคติให้สามารถอยู่ได้ไปตลอดชีวิต แต่พลังแห่งความรักที่มีอึดเป็นแรงขับหลัก อีโก้ยอมอ่อนแอ ไม่สามารถทำหน้าที่ยับยั้งอึด ควบคุมอึดให้แสดงออกเหมาะสม สอดคล้องกับความเป็นจริงที่สังคมยอมรับได้

ข้อค้นพบด้านพุทธจิตวิทยาพบว่า เมื่อกามนิตและวาสิฏฐีกล้ารัก และเขาทั้งสองกล้าเผชิญหน้ากับความทุกข์ เพื่อแสวงหาความสุข วิริยะอุตสาหะโดยน้อมรับพุทธธรรมเข้ามาเป็นเครื่องทอหุ้ม แม้ต้องต่อสู้กับความทุกข์ในวิสัยมนุษย์โลกด้วยความยาก ซึ่งล้วนแต่เป็นศัตรูภายใน เขาทั้งสองก็สามารถข้ามผ่านไปได้ ไปสู่ความเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง นิโรจที่เป็นปลายทางคือนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะสูญญตา ตามที่วาสิฏฐีหลุดล่วงไปสู่ และเธอยังช่วยให้กามนิตหลุดล่วงตามไปด้วย

95 ปีแล้ว จากวรรณกรรมภาษาเยอรมัน สู่ฉบับภาษาอังกฤษ สู่ฉบับภาษาไทยอันวิจิตรงดงามด้วยสติปัญญา การแปลของปราชญ์อย่างเสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป กามนิตยังเป็นวรรณคดีที่อยู่เหนือกาลเวลา ยังเป็นศิลปกรรมที่มนุษย์สามารถน้อมนำเป็นแสงสว่างของชีวิตได้โดยบริบูรณ์

References

- Charoenchittrakarma, P. (2003). Kamanit: A gem of translated and religious literature. *Literature*, 2, 22–30.
- Chitjamnong, D. (1994). Kamanit, the one who escaped the snares of lust. *Songklanakarinn Journal*, 1(1), 11–19.
- Chongsatitwatana, S. (2008). The journey of wisdom and imagination in Kamanit by Sthiankoset–Naga Prateep. *Journal of Arts, Special Issue 2008*, 1–28.
- Faculty of Psychology, Chulalongkorn University. (2024, February 20). *Buddhist counseling*. <https://www.psy.chula.ac.th/th/feature-articles/buddhist-counseling>
- Faculty of Psychology, Chulalongkorn University. (2024, February 20). *Triangular theory of love*. <https://www.psy.chula.ac.th/th/feature-articles/triangular-theory-of-love/>
- Gelrirup K. A. (2009). *Kamanit-Vasitthi* (8th ed.). Bangkok: Siam.
- Kaewkangwan, S. (2019). *Personality psychology theory: Know yourself, know your enemy* (18th ed.). Mor Chaoban.
- Meethap, K. (2011). *Vasitthi psychoanalytic edition*. Prachya Publishing.
- Noomuen, W. (2010). Kamanit in Thai translation: A humanistic didactic literature according to Buddhist principles. *Journal of the Faculty of Humanities and Social Sciences*, 6(1), 137–158.
- Panjiang, P. (2017). *General psychology*. Hat Yai University.
- Phra Phromkunaphon (P. A. Payutto). (2010). *Dictionary of Buddhism: Compiled terminology* (15th ed.). Thanathat Printing.
- Phra Thepwisutthikawi (P. Thitawanno). (2000). *Print characteristics*. Mahamakut Rajavidyalaya University
- Sternberg, R. J. (2024, February 2). *Psychology of love*. https://www.petcharavejhospital.com/en/Article/article_detail/Theory-of-love
- Wongphiromsanti, Y. (2567, February 5). *Buddhist psychology*. http://medinfo2.psu.ac.th/cancer/db/news_ca.php?newsID=132&typeID=22&form=9

How to Cite this Article:

Panjiang, P. (2026). Kamanita-Vasitthi: A psychoanalytic and Buddhist psychological study. *Journal of Social Sciences and Humanities Research in Asia*, 32(1), 109–124.